

lan kabinetissa. Tutkimusraportin pohjana oleva aineisto käsittää tästä noin viisi ja puoli tuntia litteroitua materiaalia. Keskustelut varioivat luonteeltaan niin, että mukana on sekä vapaata jutustelua että sellaisia, joissa miehet yhteisvoimin ratkaisevat koheenjohtajan heille antaman tehtävän. Aineistoa voisi yhtäkkiä ajatellen pitää pie-nehkönä, mutta kirjaan tutustuminen saa näkemään, miten monisyisestä, moniker-roksisesta ja pieniinkin yksityiskohtiin menevästä analyysistä on kyse; alkaa oivaltaa, mikä mittava työ tässä on takana. Aineis-tossa on joitakin puutteita ja rajoituksia, mistä tekijät itsekin huomauttavat: videointi puuttuu, joten valtaosa non-verbaalista vies-tinnästä jää tutkimuksen ulkopuolelle. Nau-hojen kuuluvuus ei aina ole kovin hyvä, mutta tutkimusaineistoksi on valittu laadul-taan parhaita äänitteitä. Lisäksi kyseessä on vain miesryhmien keskusteluja, joten pel-kästään tämän aineiston perusteella ei pääse kiinni mahdollisiin sukupuolten välisiin eroihin.

Kirja käsittää yhdeksän lukua. Kaksi en-simmäistä luo työlle taustaa ja johdattaa ai-heeseen. Varsinaisessa analyysiosassa pai-nopiste on sellaisissa seikoissa, joita ei juuri voisi tutkiakaan muusta kuin keskusteluai-neistosta. Tällaisia ovat puheelle tyyppilliset partikkelit, joita on sekä palauteilmauksissa että tietynlaisissa vuoronalkuisissa asemis-sa. Partikkeleita käsitellään neljässä luvus-sa, ja ne kattavat yhteensä noin kolmannek-sen kirjasta. Niin ikään keskeyttämistä kos-keva problematiikka (luku 8) liittyy nimen-omaan keskusteluun. Vain kahdessa luvus-sa (luku 3: modaaliverbit, ja luku 9: henki-löön viittaaminen) aihe on sellainen, että sitä voisi tutkia muutoinkin kuin puhema-terialista, mutta näihinkin tuo oman lisänsä se, että aineisto on keskusteluista. – Ryh-män jäsenten kiinteästä yhteistyöstä kertoo se, että luvuista on kolme syntynyt useam-man tekijän yhteistyönä. Eräät luvut liitty-vät kirjoittajiensa opinnäytetöihin, joten on selvää, että projektin johtajan käden jälki näkyy työssä kauttaaltaan.

Ensimmäisessä luvussa (Keskustelun tut-kimisen tavoitteista ja menetelmistä; kirjoit-

Keskustelun keinot

Suomalaisen keskustelun keinoja I. Kieli 4. Toimittanut AULI HAKULINEN. Helsingin yli-opiston suomen kielen laitos, Helsinki 1989. 265 s. ISBN 951-45-4918-X.

Vuonna 1989 ilmestynyt Kieli-sarjan neljäs volyyymi, *Suomalaisen keskustelun keinoja I*, on runsasantinen ja ajatuksia herättävä kirja.

Se on raportti vuonna 1985 alkaneesta, suomalaista keskustelua tutkivasta projek-tista, jota johtaa Auli Hakulinen. Hänen li-säksään on tämän kirjan kirjoittamiseen osallistunut viisi projektissa työskennellyttä (aakkosjärjestyksessä: Liisa Raevaara, Eeva-Leena Seppänen, Marja-Leena Sorjonen, Marja Suojala ja Liisa Tainio).

Perusmateriaalina on ns. Alkon aineisto, yhteensä 90 tuntia nauhoitteita. Ne koostu-vat sosiologi Kettil Bruunin väitöskirjaa varten vuonna 1958 äänitetyistä keskuste-luista, joita työpaikalta toisilleen tutut mie-het kävivät neljän hengen ryhmänä ravinto-

Kirjallisuutta

taja pääosin Auli Hakulinen, mukana myös Liisa Raevaara ja Eeva-Leena Seppänen) käsitellään kirjoitetun kielen ja arkipuheen eroja sekä seurauksia joita näistä eroista on kielentutkimukselle. Kielentutkimuksen todetaan pitkään olleen nimenomaan kirjoitetun kielen tutkimusta, ja siinäkin kieltä on usein tarkasteltu irrallisina, kontekstittomina systeemilauseina. Kun analyysin mallit on luotu tällaisesta aineistosta, ei ole yllättävää, että ne tarjoavat varsin huonot aset arkikeskustelun tutkimiselle: puheessa korostuu kieli toimintana, prosessina, kun taas kirjoitettu kieli näyttää staattisen lopputuloksen. Niin ikään keskustelijoiden välinen interaktio on puheessa aivan olennainen tekijä, mikä taas on täysin sivuutettu irrallisiin lauseisiin pitäytyvässä tutkimuksessa. Niinpä metodiksi on valittu etnometodologista peräisin oleva keskustelunanalyysi, koska sen on katsottu olevan tarjolla olevista menetelmistä ainoa, joka kestää empirian haasteet. Keskustelunanalyysi pitää kasvokkain tapahtuvaa arkikeskustelua kielenkäytön prototyypinä. Kirjassa todetaan, että siinä missä kirjoitetun kielen malleihin pitäytyvä näkee puheessa kaaosta, epätäydellisiä lauseita ja tyhjiä täytelisäkkeitä, keskustelunanalyysin näkökulman omaksunut näkee järjestynyttä interaktiota sekä elementtejä, joilla on funktio. Lähdetään siitä, että puheessa on potentiaalisesti kaikki merkityksellistä, niin verbaaliset elementit kuin tauot ja ei-verbaalinen aineskin. Tämä lähtökohta on suunnaton haaste litteroinnille. Nähtäväksi jää, miten pitkälle tämän otaksuman voi yksityiskohdissaan viedä. Joka tapauksessa se on työhypoteesin selvästi osoittautunut hyödylliseksi, sillä se on pakottanut entistä paljon yksityiskohtaisempaan ja syvempään analyysiin. Niinpä esim. »tyhjä» täytelisäkkeet näyttävät hävinneen kuvioista.

Keskustelunanalyysi vierastaa kokeellisin menetelmin hankittua materiaalia, koska koetilanteen katsotaan tuovan mukanaan omat vaikutuksensa, joita ei voi kontrolloida. Aineiston tulisikin olla peräisin aidoista puhetilanteista. Kirjassa todetaan (s. 19–20), ettei käsillä oleva aineisto täysin vastaa

ankaran naturalistisuuden vaatimusta, mitä osoittaa mm. miesten ajoittainen supattelu mikrofonin kuulumattomissa sekä kiroilun suhteellinen vähäisyys. Jotta saataisiin tallennetuksi mahdollisimman aitoja keskusteluja, joita ei lavastettu tilanne tai äänittäminen häiritse, keskusteluntutkijat ovat alkaneet käyttää aineistona puhelinkeskustelua. Tämä on ymmärrettävää käytännön syiden vuoksi, mutta kylläkin ristiriidassa sen periaatteen kanssa, että nimenomaan kasvokainen arkikeskustelu on kielenkäytön prototyyppi: aitouden nimissä on tingitty tilanteen prototyyppisyydestä.

Keskustelunanalyysin keskeisiä periaatteita on myös se, että lähtökohtana eivät ole ennalta valmiit kategoriat, vaan tutkimuksen tavoitteena on löytää aineistossa toimivat kategoriat. Työssä tulee hyvin esille monien kategorioiden ongelmallisuus ja kategorioiden välisten rajojen liukuvuus. Myös kielen elementtien monifunktioisuus näkyy selvästi, samoin kuin se, että useampi funktio voi olla samanaikaisesti esillä.

Lukua 2 (Keskustelun luonnehtimisesta konteksti- ja funktionaalisten tekijöiden nojalla; kirjoittaja Auli Hakulinen) luonnehditaan kertomukseksi harharekkestä. Siinä kerrotaan projektin alkuvaiheista ennen keskustelunanalyysin metodin käyttöönottoa, niistä umpikujista, joihin jouduttiin, kun aineistoa yritettiin tarkastella valmiista kategorioista käsin. Ongelmallisiksi osoittautuivat etenkin funktionaaliset kategoriat. Luvussa esitetään, miksi puheaktiteoria ei toimi aidon, spontaanin keskustelun analyysissä. Myöskään muu perinteinen lingvistinen pragmatiikka ei tarjonnut apua. Luku on lukijallekin erittäin kiinnostava ja myös opettavainen: tutkimus ei aina etene pelkkiä onnistuneita reittejä pitkin. Harhakuva syntyy siitä, että useimmiten vain tulokseen johtaneet yritykset raportoidaan.

Luvut 3–9 ovat varsinaisia analyysilukuja. Kunkin alussa on aihepiiriin liittyvä, usein varsin perusteellinen katsaus aiempaan tutkimukseen. – Luvussa 3 (Modaali-verbis spontaanissa keskustelussa; kirjoittajat Auli Hakulinen ja Marja-Leena Sorjonen) todetaan koko modaalikäsittien ra-

jauksen ongelmallisuus ja keskitytään selvimmän tunnistettaviin tapauksiin, modaali-verbeihin. Runsaan esimerkkiaineiston valossa havainnollistetaan yleisimmin esiintyvien modaali-verbien käyttöjen kirjoja. Aineistossa on myös esimerkkejä fraasiutumisista, kuten *täytyy sanoa*.

Luku 4 (Palauteilmauksista; kirjoittaja Auli Hakulinen) esittelee yhden lajin kiteytymiä, palauteilmauksia, ja keskittyy niistä minimipalautteisiin. Tavallisia minimipalautteita aineistossa ovat *mm*, *jo* ja *nii*; harvinaisempi tässä aineistossa on *juu*. Palauteita vertaillaan kokonaisfrekvenssin, sävelkulun ja diskurssityypin kannalta. Puhujakohtainen vertailu tuo esiin huomattavia eroja sekä minimipalautteiden käytön määrässä että siinä, mitä palauteilmaisua kukin on käyttänyt runsaasti vs niukasti. Kirjoittaja toteaa (s. 104), että tarvitaan tarkempaa tilannekohtaista analyysiä, jotta voitaisiin sanoa, mitä näiden erojen taustalla on. Hauska yksityiskohta (s. 103, taulukko 4) on puhuja TS, joka antaa ryhmässään selvästi eniten palautteita, mutta jota Kettil Bruunin analyysissä on luonnehdittu kairinpuoliseksi eristäytyjäksi. Yli puolet TS:n palautteista on *mm*-ilmauksia, siis kaikkein heikoimpia. Pelkkä kuulolla olo ja ynähately silloin tällöin ei näytä riittävän siihen, että henkilön katsottaisiin todella olevan mukana keskustelussa.

Luku 6 (Partikkelit ja muut kiteymät vuoroissa; kirjoittajat Auli Hakulinen, Marja-Leena Sorjonen ja Marja Suojala) alkaa partikkeleita koskevalla yleiskatsauksella ja käsittelee sitten varauksiksi (*hedge*) kutsuttuja ilmauksia. Sivulla 121 esimerkissä 7 esiintyy varausilmaisuuksi *niinku* riveillä 7 ja 9 nominilausekkeen edellä; varauksen sanotaan tässä lieventävän nominilauseketta. Lausekkeet sattuvat olemaan erisnimiä (rivit 6–8: ...joka antaa *niinku* siitä leenasta TIEtynlaisen KUVan; rivi 9: ja sit+Osan aikaa siin+on *niinku* LEEna). Jos *niinku*-varausta oli seurannut adjektiivi tai vaikkapa yleisnimi, lievennysfunktio olisi tuntunut selvältä. Sen sijaan erisnimen yhteydessä ei minulle ole selvää, mitä lieventäminen siinä oikein tarkoittaa. – Kiinnostava on kuvaus

partikkelien tarttumisesta. Esimerkki 19 (s. 127–128) havainnollistaa ilmiötä mainiosti: partikkeli *sit* toistuu taajaan eri puhujien vuoroissa. Saman esimerkin loppuosassa (rivit 31–40) toistuu myös *nyt* eri variantteineen tiheään.

Loppupuolella lukua selvitetään vuoron alun tärkeyttä: vuoron alku usein sisältää merkin koko vuoron luonteesta. Toisaalta pohditaan koko *vuoronalkuinen*-käsitteen ongelmallisuutta. Nämä pohdinnat pohjustavat samalla kahta seuraavaa lukua, joissa kuvataan yksityiskohtaisesti kahta vuoronalkuista elementtiä: *no*-partikkelia (luku 6; kirjoittaja Liisa Raevaara) ja *mutta*-konnektoria (luku 7; kirjoittaja Marja-Leena Sorjonen). *No*-partikkelia pidetään siirtymän merkinä; avoimeksi jätetään vielä, millaisissa siirtymissä se esiintyy. Esimerkein osoitetaan, millaisissa funktioissa *no* ja erilaiset kiteytyneet yhdistelmät kuten *no nii* ja *niin no* voivat esiintyä. – Myös *mutta*-konnektorin käytön moninaisuus tuodaan havainnollisesti esiin. Kuitenkin aineiston nojalla on käytöille löytynyt myös yhteinen nimittäjä (s. 176): vastakkainasettelu, yhteensopimattomuus puhujan ja edellisen puhujan vuoron kesken.

Keskeyttämistä käsittelevässä luvussa 8 (kirjoittaja Liisa Tainio) käydään aluksi läpi keskeyttämistä koskevaa kaoottista tutkimusta. Keskeyttäminen on usein yhdistetty vallankäyttöön, mutta vallankäytön ja keskeyttämisen suhde on tulosten valossa osoittautunut hyvin sotkuseksi vyyhdeksi, eikä kaikkea päällekkäispuhuntaa voi suoraan viivaisesti pitää keskeyttämisenä. Keskusteluanalyysin näkökulmasta päällekkäispuhunta rikkoo sitä yleistä keskustelun normia, että vain yksi puhuja kerrallaan on äännessä. Kirjoittaja katsoo, että on ennenaikeista yrittää selvittää keskeyttämistä, kun päällekkäispuhunnankaan yleisiä säännönmukaisuuksia ei vielä tunneta. Koko keskeytyksen käsite on siis tällä haavaa liian ongelmallinen ja sen käyttöä olisi kirjoittajan mielestä syytä ainakin toistaiseksi välttää.

Kirjan viimeinen, 9. luku (kirjoittaja Eeva-Leena Seppänen) käsittelee henkilöön viittaamista puhetilanteessa. Tarkastelussa

Kirjallisuutta

on mukana sekä suora, eksplisiittinen viittaaminen että viittauksen puuttuminen. Tästä jälkimmäisestä ryhmästä todetaan (s. 201–202), että se on hieman ongelmallinen: sitä on vaikea systemaattisesti koodata, joten mukaan ovat tulleet ilmitapaukset. Viittauksen puuttumisesta käytetään myös termejä *epäsuora viittaus* ja *viittauksen välttäminen*. Viittauksen välttämisestä sanotaan (s. 203), ettei kyseessä aina tarvitse olla tietoinen välttäminen. Tästä syystä olisikin ehkä ollut parempi olla käyttämättä koko termiä, koska se varoituksista huolimatta voi luoda väärän mielikuvan. – Luvussa tuodaan kiinnostavalla tavalla esille, miten henkilöön viittaamisen tapa ei suinkaan ole mielivaltainen, vapaasti varioiva, vaan voi riippua esim. keskustelun lajista (esim. argumentoivassa keskustelussa miehillä on runsaasti suoria viittauksia itsen, kun taas keskusteluissa, joissa on henkilökohtaisia tai arkaluontoisia aiheita, miehillä epäsuorat viittaukset itsen lisääntyvät). Esimerkkinä puhuttelutavan mutkikkaista kytkennöistä voi mainita tapauksen, jossa ryhmän hiljaisinta miestä puhutellaan nimeltä ja kysytään jotakin. Äkkiseltään näyttäisi, että vaikenijaa yritetään vetää mukaan keskusteluun, mutta tarkempi analyysi osoittaa, että kysyjä tällä strategialla saakin vaikenijan niukan vastauksen jälkeen varmistetuksi vuoron itselleen.

Kirja antaa kuvan perinpohjaisesta, huolellisesta ja oivaltavasta työstä. Se on erinomainen johdatus keskusteluanalyysin periaatteisiin ja käytäntöön. Kirjassa on runsaasti esimerkkejä, keskimäärin vähän enemmän kuin yksi keskustelukatkelma sivua kohti. Lisäksi tulevat havainnollistavat taulukot. Liiteosassa esitellään käytetyn koodituksen kriteereitä yksityiskohtaisesti. Myös lähdeaineisto on runsas.

Sille, joka haluaa laajentaa näkemystään siitä, mitä kieli on ja miten sitä voi tutkia, kirja tarjoaa upean matkan uusiin maisemiin. Suosittelen lämpimästi kaikille, jotka vielä eivät ole kirjaan tutustuneet.

ORVOKKI HEINÄMÄKI